

איש האשכולות

שנדפס בספר "כנסת הגדולה" (ע' נ"ח - נ"ט), ע"ש רבינו מוהרי"א, מזויף הוא ואינו נכון.

פרק י"ז. שיטתו בלימוד הנגלה והנסתר ודוגמאות מעובדות מחידושו.

רבינו מהרי"א כותב בהקדמתו לספר זכרון דברים: "אמר לי אבי בפיו הקדוש, כי בהיותו בר שבע היה שגור על פיו תלת בבי: קמא מציעא ובתרא עם כל השיטות עד השו"ע ומפרשיו. כי כך היה סדר לימודו, כפי אשר ראתה עיני ולא זר: ללמוד רוב היום בטלית ותפילין שיטות הגמרא על סדר הש"ס, ואח"כ הרי"ף והרא"ש והרמב"ם בספר הי"ד עם כל נושאי כליו. ואח"כ הטור והרב"י והשו"ע עם נושאי כליו. והיה מברר בפיו והוגה בתורה: 'זה שיטת רבינו שלמה [רש"י]', וזה שיטת רבינו יעקב תם, וזה שיטת רבינו יצחק אלפסי, וזה שיטת רבינו משה בן מיימון, וז"ש ר' אברהם בן דוד [הראב"ד] ושיטת רבינו יעקב בעל הטורים, והרב"י והרמ"א עד ט"ז וש"ך". והיה חוזר כמה פעמים, עד שבירר הלכה כסולת [כמ"ש ברע"א מהימנא פנחס רכ"ז ע"א]: "קליפא תניינא: 'אבנין מפולמין' (חגיגה י"ב א') קליפא תקיפא כאבנא מפולמא, לקבל תרין קליפין, אלין מוץ ותבן דחטה. קליפה תליתאה: דקיקא, לקבל סובין דחטה, דהכא איהו מתדבק בחטה, ולא יכיל לאפרשא עד דטחנין ליה בריחייא, דאינון לקבל טוחנות דבר נש, דצריך למטחן בהון מילין דאורייתא, עד דיהון כקמח סלת נקיה"ן לקטש השכינה ותורה לשמה. ומימיו לא אמר ראשי תיבות, אלא בפה מלא: רבינו שלמה [רש"י], רבינו משה בו מיימון, וכיוצא. עד שנתדבק נפש בנפש ביחודים עם שורש נשמותיהם, לעשות יחוד הקדוש כו', ואמר לי קודם נסיעתו [לדרכו האחרונה להונגריה] שבדרך הג"ל, למד וחזר שבעה פעמים כל הש"ס עם כל השיטות". עכ"ל.

ועיין בהערה שם, שהבאתי משם הרה"ק רבי אברהם חיים מזלטשוב זי"ע בפירושו, לאבות פרי חיים, מביא 'דבר נאה' בשם חתנו הראשון הגאון החסיד האבדק"ק פרנקפורט דמיין - הוא בעל ההפלאה והמקנה, רבינו פנחס הלוי (הורוביץ): "כשאדם לומד איזה דבר ומזכיר שם התנא הוא החיות שלו, דשמו של אדם הוא חיותו, והראיה כשהוא ישן וקוראים אותו בשמו שהוא חיותו, הוא מתעורר תיכף, וכשמדבק בשם התנא שהוא חיותו, יוכל להבין ולירד לסוף דעתו וכונתו בזה הדבורים". עכ"ל.

גם למד את שיטות הש"ס עפ"י סוד, כמש"ל בפרק י"ב.

וכדי שלא יחסר בספר זה כל מה שנכתב ונאמר על שם רבינו, ושנתפרסם ממנו בספרים. וגם לתת דוגמא מפלפולי רבינו ומתוכחת מוסר שלו. אביא דוגמא אחת מעובדת מפלפולו ומתוכחת מוסר שלו.

הגר"ב שליכטר ז"ל עיבד מערכה אחת מספר רבינו¹ שחידש בהיותו כבן עשרים וז"ל: "שיטת רבינו הרמב"ם אליבא דרבי שמעון" [אי הלכתא כוותיה, דדרשינן טעמא דקרא].

(1) סיני שנה נ"ו עמ' שכ"ו - ט. והוא מתוך זכרון דברים עמ' קנ"ו בישן, ובחדש עמ' קט"ג.

איש האשכולות

בהלכות פרה אדומה² כותב הרמב"ם: "לא רצתה פרה לצאת, איו מוציאין עמה שחורה, שלא יאמרו: שחורה שחטו. ולא אדומה, שלא יאמרו שנים שחטו".

מקור הלכה זו הוא במשנה במסכת פרה³ אלא שהמשנה מוסיפה שם: "ר' יוסי אומר: לא משום זה אלא משום שנאמר: 'והוציא אותה'⁴ לבדה".

משנה זו נזכרת במסכת יומא⁵, והגמרא שואלת שם: "ולתנא קמא, הכתיב 'אותה' ? [ומשני] מאן תנא קמא, ר' שמעון דדריש טעמא דקרא". [דטעמא דקרא דכתב 'והוציא אותה אל מחוץ למחנה ושחט אותה לפניו' (במדבר י"ט ד) "שלא יאמרו שחורה שחטו, שלא יאמרו שנים שחטו"]. הרי שהרמב"ם פוסק כר' שמעון.

ב. בהלכות איסורי ביאה⁶ כותב הרמב"ם: "ישראל שבעל גויה משאר האומות דרך אישות כו', לוקה מן התורה. אחד שבעה עממין ואחד כל אומות באיסור זה".

גם כאן פוסק הרמב"ם כרבי שמעון דאמר: "כי יסור'⁷ לרבות כל המסירין"⁸.

ג. בהלכות מלוה ולוה⁹ כותב הרמב"ם: "אלמנה בין שהיא עניה בין שהיא עשירה אין ממשכנין אותה. לא בשעת ההלוואה ולא שלא בשעת ההלוואה, ולא עפ"י ב"ד. שנאמר: 'ולא תחבול בגד אלמנה'¹⁰".

והמקור להלכה זו הוא המשנה במסכת בבא מציעא¹¹ ובגמרא שם: "תנו רבנן: אלמנה, בין שהיא עניה ביו שהיא עשירה, איו ממשכנין אותה. דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר: עשירה ממשכנין אותה, עניה אין ממשכנין אותה, שאתה חייב להחזיר לה ואתה משיאה לה שם רע בשכנותיה".

הרמב"ם פוסק כאן דלא כרבי שמעון דדריש טעמא דקרא. וכבר עמד על כך רבינו בעל הלחם משנה, וגם רבינו בעל התוספות יום טוב¹² מקשה קושיא זו.

ד. בהלכות מלכים¹³ כותב הרמב"ם בזה הלשון: "לא ירבה לו נשים"¹⁴, מפי השמועה למדו שהיא [המלך] לוקח שמונה עשר נשים. בין הנשים והפילגשים הכל שמונה עשר". מקור הלכה זו היא במסכת סנהדרין במשנה¹⁵ כדברי הרמב"ם. אלא שבמשנה חולק על כך רבי שמעון ואומר: "אפילו אחת ומסירה את לבו לא ישאנה. אם כן למה נאמר: 'ולא ירבה לו נשים' ?¹⁶ דאפילו כאביגיל".

בעל התוספות יום טוב מקשה גם כאן: דכאן פוסק הרמב"ם דלא כרבי שמעון דדריש טעמא דקרא.

ה. בהלכות סוטה^{16*} כותב הרמב"ם: "ואין משקין שתי סוטות כאחת. שנאמר: 'והעמיד הכהן אותה'".

(2) פ"ד ה"ב. (3) פ"ג מ"ז. (4) במדבר י"ט ג. (5) מ"ב ב. (6) פ"ב ב"א. (7) את בנך מאחרי - דברים ז ד. (8) ע"ז לו ב. (9) פ"ג ה"א. (10) דברים כ"ז י"ז. (11) קט"ו א. (12) יבמות פ"א. (13) פ"ה ה"ב. (14) כ"א א. (15) דברים י"ז ט"ז. (16) פ"ז ה"ב.

איש האשכולות

המקור לכך נמצא במסכת סוטה 17: "ת"ר, אין משקיו שתי סוטות כאחת, מפני שלבה גס בה. רבי יהודה אומר: לא מן השם הוא זה. אלא מפני שנאמר 'אותה' - לבדה. ות"ק הא כתיב 'אותה'?, תנא קמא ר' שמעון הוא דדריש טעמא דקרא. ומה טעם קאמר. מה טעם אותה לבדה?, כדי שלא יהא לבה גס בחבירתה. מאי בנייהו? איכא בנייהו רותתת" [פוחתת].

הרמב"ם פוסק כאן דלא כרבי שמעון אלא כרבי יהודה. בעזר ה' אוכיח שהרמב"ם פוסק תמיד כר' שמעון. ולא זו בלבד אלא שכל פסק ופסק שלו מבוסס על יסוד מסקנת הגמרא, ואי אפשר היה לו לפסוק אחרת מאשר פסק.

אוצרות התורה
אוצרות השלמות

א. במסכת יבמות למדנו 18 ת"ר הבא על אחותו והיא בת אשת אביו, חייב משום אחותו ומשום בת אשת אביו. רבי יוסי בן יהודה אומר: אינו חייב אלא משום אחותו בלבד ולא מפני בת אשת אביו. ושואלת הגמרא: מכדי כתיב 'ערות אחותך בת אביך ערות בת אשת אביך', 'אחותך היא' 19 למה לי?, שמע מינה לחייבו משום אחותו ומשום בת אשת אביו. ורבי יוסי ברבי יהודה? אמר קרא 'אחותך היא' משום אחותו אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום בת אשת אביו. המסקנא היא, שרבי יוסי ברבי יהודה סובר דהאי בת אשת אביך בא למעט אחותו משפחה ונכרית שאין לאביו בה אישות. ולרבנן אחותו משפחה מנא להו דפטור?, נפקא להו מ'האשה וילדיה תהיה לאדוניה' 19*. ורבי יוסי ברבי יהודה?, חד בשפחה וחד בנכרית, וצריכי... ורבנן, אשכחן שפחה, נכרית מנלן?. אמר ר"י משום רבי שמעון בן יוחי: אמר קרא: 'כי יסיר את בנך מאחרי' 20, בנך מישראלית קרוי בנך, ואין בנך הבא מגויה קרוי בנך אלא בנה... האי בשבעה אומות כתיב?, הניחא לרבי שמעון דדריש טעמא דקרא, אלא לרבנן מנא להו?, מאן תנא דפליג עליה דרבי יוסי ברבי יהודה, רבי שמעון היא.

הרמב"ם עומד באן על דיוקם של הדברים. דהנה במסכת קדושין 21 מששאלו: ורבנן דר"ש דלא דרשו טעמא דקרא מנא להו דאין קדושין תופסין בשאר אומות?, והשיבו שנאמר: 'ואחר כן תבוא אליה ובעלתה' 22. מכלל דמעיקרא לא תפסי בהן קדושין. והרי אותה התשובה היו יכולים להשיב גם כאן?, דתנא קמא דרבי יוסי ברבי יהודה לומד נכרית מ'ואחרי כן תבוא אליה ובעלתה'. אמור מכאן: מכיון שמסדרי התלמוד רבינא ורב אשי, רצו לסתום כאן ולפסוק הלכה כרבי שמעון... ד'כי יסיר' לרבות כל המסירים. ומשום כך הם לא הזכירו תחלה שמו של הת"ק כדי להמחיש את הסתם ואח"כ מחלוקת שהלכה כסתם, גם דעת הברייטא, הנשנית ב"סתם" דלוקים משום בת אשת אביו במקום אחותו. שהלכה כאותו סתם. וכדי שלא תהא כ"תרתיה הילכתא דסתרין להדדי" קבעו שגם זו ר' שמעון אמרה.

ואם כן צודק הרמב"ם הפוסק בהלכות איסורי ביאה 6 שלוקים על חתנות דשאר עממין. וכן במה שפוסק שם 23 דלוקין הם משום בת אשת אביו במקום אחותו.

(17 ח א. 18 כ"ב ב. 19 דברים י"ח ט. 20 שם ז ד. 21 ס"ח ב. 22 דברים כ י"ג. 23 פ"ב.)

איש האשכולות

אבל בנוגע לדין של "אלמנה בין ענייה ובין עשירה אין ממשכנין אותה", שלכאורה פוסק הרמב"ם כרבי יהודה בניגוד לרבי שמעון דדריש טעמא דקרא, אין הרמב"ם חולק על רבי שמעון בעצם הדבר אם דורשין טעמא דקרא אם לאו. וגם הרמב"ם פוסק כר"ש לדרוש טעמא דקרא, אלא שהרמב"ם ראה שהברייתא אומרת סתם: "אלמנה בין שהיא עניה ובין שהיא עשירה אין ממשכנין אותה". ואח"כ מזכירה מחלוקתן של ר' שמעון. הרי דייקא הברייתא בכך בשני דברים: א. סתם ואח"כ מחלוקת הלכה כסתם²⁴ ב. אפילו אם היתה אומרת בפירוש ר' יהודה אומר, קיי"ל ר' יהודה ור' שמעון הלכה כר' יהודה²⁵.

צא וראה מה הרמב"ם אומר על כר בפירוש המשנה שלו²⁶: "מכיון שבתורה נאמר סתם: 'לא תחבול בגד אלמנה', דלא חילקה ביו עניה לעשירה, טעם הדבר: משום חשד. שתתעכב אצל הממשכן אותה, או שיארע ביניהם קלקול. ומשום כך השווה תורה בין ענייה ובין עשירה". הנה אומר: קשה היה לו לרמב"ם, משום מה סתם לן הנא כרבי יהודה בניגוד לרבי שמעון דדריש טעמא דקרא. והוא מסביר שאליבא דאמת גם כאן בעצם הדבר אנו הולכים בדרכו של רבי שמעון. אלא שנראה יותר טעמו דקרא של הת"ק מטעמו של רבי שמעון, שאילו לפי טעמו של ר"ש החשש הוא רק באלמנה ענייה, ואילו לפי טעמו של הת"ק החשש הוא על שתיים ונראה דברי הת"ק מדברי ר"ש.

והרמב"ם הכין את דברי רבי בנתנו טעם לכך. שהרי אחרת, תקשה דרבי אדרבי, הכא סתם דלא כר"ש דדריש טעמא דקרא, ובפרק ה' ממסכת פרה (אות א) סתם לן רבי כר"ש בנתינת טעם למה: "לא רצתה פרה לצאת אין מוציאין אדומה עמה, שלא יאמרו שתיים שחטו". והרי יש לנו פסוק מפורש 'והוציאו אותה' - לבדה, כדרשת ר' יוסי ? וכשם ששואלים באמת במסכת יומא. אמור מעתה גם רבינו הקדוש ראה שיש לדרוש טעמא דקרא. ומשום הכי פוסק כר' שמעון.

נראה עתה אנו אם הרמב"ם בהלכות מלכים שהזכרנו (אות ד) פוסק כרבי יהודה בניגוד לדעת ר"ש. שלכאורה נראה מדבריו שכן הדבר. שהרי אומר: "ולא ירבה לו נשים", מפי השמועה רמזו שלוקח עד שמונה עשר". והרי ר"ש אומר בפירוש: אפילו אחת ומסירה את לבו לא ישאנה (וכך מקשה באמת גם בעל התויו"ט במשנה ביבמות (פ"ב מ"ה)).

ברם, אליבא דאמת פוסק הרמב"ם גם כאן כרבי שמעון. והרי כך הוא אומר שם (ה"ו): וכן לא יהא שטוף בזמה, אפילו לא היתה לו אלא אחת לא יהא מצוי אצלה כשאר הטפשים. על הסרת לבו הקפידה תורה שנאמר: 'ולא יסור לבבו'. ומבארי הרמב"ם לא בארו מהיכן הוציא דין זה.

אלא נראה שכוונת הרמב"ם לפסוק הלכה כר"ש, דדריש טעמא דקרא. ומפרש שמה שר"ש מתכוון במלת "הסרה": הסרת הלב, כוונתן מהיותו שטוף אצלה בבעילה. ומשום כך פסק שם: (ה"ב) "ואם נשא אשה ובעלה, הרי זה לוקה". והכסף משנה תמה מהיכן למד הרמב"ם שצריך לבעלה, דלמא כשקדשה בלבד לוקה ?, ונשאר בצ"ע. לדברינו שהרמב"ם מפרש דברי ר"ש שהסרת הלב פירושה שמצוי אצלה לבעילה, א"כ אינו חייב מלקות אלא בבעילה.

איש האשכולות

אמור מעתה: איז הרמב"ם פוסק בתנא קמא בניגוד לר"ש. אלא שנראה לו מדברי ר"ש שהוא אוסר: או ביותר מי"ח - כשאננם מסירים את לבו, או אפילו באחת אם היא מסירה את לבו.

פש לן עוד לתרץ דברי הרמב"ם בהלכות סוטה (אות ה) שפוסק כר' יהודה: אין משקין שתי סוטות כאחת מפני שנאמר: אותה.

לכשנעמיק בדבריו נראה שהוא פוסק באמת כר"ש ולא כר"י. הרי כך כותב: "אין משקין שתי סוטות כאחת, שנאמר: והעמיד אותה הכהן". והנוסחא בגמרא היא (סוטה ח א): "ת"ר אין משקין כאחת כדי שלא יהא לבה גס בחברה. ר"י אומר: לא מן השם הוא זה אלא אמר קרא והעמיד אותה - לבדה. ות"ק הכתיב אותה? תנא קמא ר"ש הוא דדריש טעמא דקרא. ומה טעם קאמר: מה טעם אותה לבדה? כדי שלא יהא לבה גס בה. מאי בינייהו? איכא בינייהו רותתא.

ובתוספות: איכא בינייהו רותתא - נראה דהוה מצי למימר: איכא בינייהו אשה אחת שאינה סוטה. לר"י אסור להעמיד אצלה שום אשה ולר"ש - מותר.

והנה הרמב"ם כותב: "אין משקין שתי סוטות כאחת", ואילו היה סובר כר' יהודה, הרי אין האיסור בהשקיית שתי הנשים אלא בהעמדת אשה ליד חברתה וכך היה לו לומר: אין מעמידין אשה אחרת על ידה ... יתר על כך הרמב"ם כותב שם בהמשך הפרק (שם הלי"א): "כתב שתי מגילות לשתי סוטות ומחקו... בשני כוסות ועירבן וחזר וחילקן לשני הכוסות... ואם השקה כשר". ואם נאמר דדעת הרמב"ם כרבי יהודה, אין לדין זה מצייאות כלל, שהרי גם באינה רותתא אסור לר"י שתהינה שתיהן יחדיו. ורק לר"ש ניהא, דכשרותתא מותר להשקותן יחד.

(א"ה: וייתכן שהמלים "שנאמר" והעמיד אותה הכהן" נשתרכבו כאן ע"י מעתיק, ואינם מדברי הרמב"ם, כי באמת אין פסוק כזה בתורה... ושם כתוב: והעמידה הכהן, ובגמרא נאמר: ר"י אומר: אמר קרא אותה לבדה. ואילו הרמב"ם היה כותב הדברים היה כותב כלשון הש"ס: שנאמר אותה לבדה)...²⁷

הרמב"ם פוסק אפוא בכל מקום כרבי שמעון דדריש טעמא דקרא. ע"כ.

(ב) תוכחת מוסר להולכים בערכאות.

כמו כן אעתיק מ"ש הגר"י ברגר בעשר קדושות²⁸ מאמר מרבינו זו"ל: בפסוק 'מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן' וגו'²⁹. דידוע דרשת חז"ל עפ"י 'כי לא כצורנו צורם, ואויבינו פלילים'³⁰, כל המעריך דינו שיש לו עם חברו בפני ערכאות גויים, הרי זה כאילו הרים יד בתורת משה, וחירף וגידף³¹. והנה ידוע מ"ש בזוהר הקדוש דבראש השנה יושבים שבעין קתדראין דשבעין שרי האומות לדון

(27) ע"ל בתוך בספר בהערה צב* מה שהארכתי בזה.

(28) מערכה ז' אות י"ט וכ' והוא מזכרון דברים עמוד פ' 29. תהלים קמ"ז י"ט. 30) דברים לב לא. 31) טושו"ע חו"מ סי' כ"ו ס"א מלשון הרמב"ם סוף ה' סנהדרין.

איש האשכולות

העולם³², והנה איש הישראלי המכלכל דבריו במשפט, וכל דיניו ועוותיו שבינו לבין חברו דן עפ"י תורה, כאשר צוה השם, אזי טענה גדורה לאיש הישראלי הזה, כבא יום הדין הגדול, והוא ראש השנה, שכל באי עולם נידונין לחיים ולכל הרפתקאות, לאמר: מה לי לשרי האומות שידונו אותי, רבש"ע כל השנה כולה כל הנהגות דיני אשר ביני ובין חברי אני דן עפ"י רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתך, ואיך עתה ביום הגדול הזה מתהפך לדון אותי בפני שרי האומות. וכמו שנוהג אדם למטה כן מנהיג לעילא, ואזי פועל שביום ראש השנה ידין אותו הבורא בעצמו, וידוע 'כי מאתו לא תצא הרעות'³³, כאשר ביקש דוד המלך ע"ה: 'מלפניך משפטי יצא'³⁴, כלומר שאתה בעצמך תשפוט משפטי, ויהיה לנו משפט טוב, 'עיניך תחזינה מישרים'³⁴ אבל מי שנוהג בהיפך לילך תיכף בערכאות, משפטו ביום הדין הקדוש יהיה ג"כ עפ"י ערכאות שבעין שרים. ואהבתם לאיש הישראלי ידוע כו'. וזה פירוש הפסוק: 'מגיד דבריו ליעקב' ידוע ד'דיבור' הוא דין קשה. ו'הגדה' הוא מיתוק הענין כמו שנאמר 'ממגד תבואות שמש'³⁵, שפירושו מתיקות. הכי נמי הקב"ה ממתיק דיניו ליעקב, כלומר אפילו שהוא במדרגה קטנה המכונה בשם 'יעקב', אבל בתנאי אשר 'חוקיו ומשפטיו' שיש לזה היעקב בכל השנה בינו לבין חברו, הנה הוא הולך עם כל חוקיו ומשפטיו תמיד רקן 'לישראל', שדייני ישראל ישפטו אותו, ואזי מעורר כנ"ל. [ודפח"ח ושו"י].

ופירש שם עוד בזה, וכ' בזה"ל: והו הן הדברים שאמר דוד המלך ע"ה 'למשפטיך עמדו גו', לולי תורתך שעשועי וגו', אשר 'למשפטיך עמדו היום'³⁶ מרמז על השבעים שרים העומדים לדון את משפט ה', מי שעבר על רצונו ית'. ואמר כמתאונן "כי הכל עבדיך"³⁶ כלומר ואין בידם לרחם עלי, אבל זאת נחמתי שאני מתהלך תמיד בתורתך, וכל הנהגתי עפ"י תורתנו הקדושה, א"כ יש לי טענה גדולה שלא ידונו אותי שרי האומות, רק אתה בעל הרחמים. לזה אמר: 'לולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי', שהייתי נידון עפ"י שרי האומות, אבל עכשיו ע"י טענת קיום התורה אתה ברחמיך הרכים תדייני. ודפח"ח. וסיים בעל העשר קדושות: העתקתי שני דברים אלו, כי הם מועילים להוכיח בענין זה בני עמינו. עכ"ל.

על חידושי רבינו בקבלה ובחסידות ע"ל פרק ד' וה' בפירושי רבינו לדברי החוזה מלובלין ומהרצ"ה מזידיטשוב. ומן הראוי להוציא מספרו זכרון דברים כל חדושו, ולסדרם בסדר חדש, פלפול, הלכה, תקנות, חסידות וקבל, אגדה ודרוש, כל חלק וחלק על מקומו הראוי. וככל הדוגמאות שבכאן ודלעיל פ"ד וה'. ואי"ה עוד חזון למועד ויקרא בשם משנת רבינו אלכסנדר מקורנא.

פרק כ. ביטול מס הנרות.

בין הגזרות הכי מציקות שנגזרו על היהודים, היה מה שנקרא מס הנרות, וזה היה פרק עגום מאד בתולדות המסים שנגזרו על היהודים בגלותם, וביחוד בגאליציה.

³² פנחס רל"א א'. 33) איכה ה לח. 34) תהלים י"ב. 35) דברים ל"ה י"ד. 36) תהלים

איש האשכולות

וכדאי להעתיק לשונו של בעל שם הגדולים החדש "אשל הגדולים" (לר' אליעזר ליפא גארטנהויז אבד"ק פראכניק וכעת בניו יורק, תשי"ח. בהקדמתו עמ' נ"ו הערה נ"ה): "וראוי לציין מה עשו לנו האומרים שרוצים לזכות אותנו באורם המתעה, כידוע בשנת תקל"ב אחרי חלוקת פולין, היו יהודי גליציה לנתיני אוסטריה במלכות הקיסר יאזעף, ורצה הקיסר לעשות את יהודי גליציה לאנשים "קולטוריים" [מתורבתים], וכאשר כי יהודי גליציה שהיו תחת ממשלת פולין כממלכה בתוך ממלכה עם ועד ארבע ארצות, ממשלת הרבנים והפרנסים בחיים מיוסד, בגדר "עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב", לא רצו ליהנות מחופש הביקור בבתי הספר הכלליים שהוכרו מהקיסר יאזעף זה זמן כביר. הם לא רצו ליהנות מהזכות שנתן הקיסר לקהילות היהודים ליסד להם בתי ספר שלהם ללימוד שפת אשכנז, אז החליט הקיסר להביא את הירץ הומברג ליסד בתי ספר 'נורמלים' בכל רחבי גליציה עבור היהודים.

דבר בתי הספר עשה רעש גדול בין יהודי גליציה, וכעל משחית ומחבל הביטו על הירץ הומברג, שהיה זר להם ברוחו. ויראו אז מאד מפני תנועת ה'השכלה' הברלינית, ובכואו בשנת תקמ"ז לעיר לובוב, לא רצה שום אחד מישראל להשכיר לו דירה.

בשנת תקמ"ח פנה הומברג באגרת כתובה 'עברית' אל רבני גליציה ופרנסיה, בשם פקודה מהרשות, שיגדלו היהודים בניהם בחינוך כללי למען לא יהיו עוד לבוז ולקלס בין העמים, ואם לא יעשו זה ברצונם, יודיע לשרים שרי המלוכה, ואשר יגזרו כן יקום. וממקום שבתו בלבוז התחיל עבודתו בתגרת ידו ליסד בתי ספר בערי המדינה, ומורים הביא מאשכנז, מורביה ופיהם. אנשים 'חפשים' כמוהו. כמוכן היהודים השתמשו מלשלוח בניהם לבתי ספר כאלה, ובמות הקיסר יאזעף התעוררו יהודי גליציה וקמו למלחמה עם הומברג ומרעיו.

בשנת תק"ן הגישו היהודים מערי בראדי בוטשאטש, ולבוב בקשה אל הקיסר לעאפאלד שישחרר את היהודים מעולם הקשה של בתי הספר ה'נורמלים'. ומן המורים הפוסעים על ראשי הקהל והיהודים, ובוועטים במסורת אבותינו ובתלמוד, והילדים יהיו נתעים על ידם ללא אמונה ולקלות הדעת, המלחמה נמשכה כמה שנים.

הומברג הלשין על אחיו היהודים בגליציה, בדלטוריא ומלשינות כאנטישמיים היותר מפורסמים, הוא דרש מאת הממשלה שהממשלה תבטל את החדרים שבהם נלמד התלמוד, ושתשרוף ספרי ישראל, והממשלה תצוה את הקהלות ב'חוק ולא יעבור' שיקבלו רק מורים ולא רבנים. (ראה מגדולי המאה בכנסת ישראל, שפר, תרמ"ז).

הומברג רצה להחריב את בית ישראל ולהתעשר מחורבנם, הוא נדווג לאחד מהשועלים המחבלים כרמים, בהגישו הצעה לממשלה שתגבה מס מן הנרות שמדליקים ישראל בבתייהם בשבתות וימים טובים, (שם השועל ההוא, שלמה קאפלער מלובוב, שהוא חכר את המס ההוא). הומברג נשאל מהממשלה אם אין בחוק הזה שום נגיעה בחופש הדת, והוא השיב שאין בזה שום נגיעה, ובעצתו והסכמתו נתנה הממשלה בשנת תקנ"ז על היהודים עול מס הנרות. בעד הסכמתו קיבל הומברג מאת שלמה קאפלער שני אחוזים למאה.

איש האשכולות

את הגזירה המחפירה ההוא לא יכלו היהודים לגול מעל ראשם. אולם נגד הומברג מסבב הגזירה, עמד רעש וסערה ורדפוהו עד כי נאלץ מפני חמס העם לברוח מגליציה. ובשנת תקס"ו בטלה הממשלה את בתי הספר שיסדה בגליציה.

מס הנרות העיק אותנו 'כאשר תעיק העגלה המלאה' כמ"ש ר' יוסף כהן צדק. ואלה קצת חוקיו ומשפטיו:

(א) על כל איש מבני ישראל אשר בגליציה חובה לשלם מדי שבת בשבתו ובכל יו"ט ויו"ט בעד שתי נרות אשר יאיר בלילי שבת ויו"ט.

(ב) בהאירו ארבע נרות ישלם כפלים, בהדליקו שמונה נרות ישלם כפל כפלים.

(ג) פרנס העדה או גבאי בית הכנסיות ישלמו בעד חמש נרות.

(ד) הרב ישלם בעד ארבע נרות, ורב הגליל או המחוז ישלם בעד שבע נרות.

(ה) הדל היושב 'חשכים ואין נוגה לו', מכל מקום צריך לשלם בעד שתי נרות.

(ו) מועד התשלומים במשך ששת ימי המעשה קודם השבת הבא, ואשר לא שלם במועדו ענשו אותו שישלם שקל ענושים [קנס] א' גולדן, (הוא ג' צוואנציגער). גם עני המחזר על הפתחים לא פטרו אותו מתשלומי מס עבור שתי נרות. מחיר ושוי נרותיו היה 'קשיטה' ומחיר המס עשר 'קשיטות'...

(ז) כי ישבו שני אנשים בחדר אחד כל אחד על שלחנו, זה הדליק שתי נרות על שלחנו, וזה הדליק שתי נרות על שלחנו השני, כל אחד מהם חייב לשלם מס בעד ארבע נרות בעד טובת הנאה (מיט גענוס), משום שכל אחד נהנה מאור של ארבע נרות.

על הסעיף הזה ביחוד עלתה שועת היהודים אשר בגליציה אל הממשלה, כי הסעיף הזה נגע בנפש אל הדלים והעניים היושבים שתיים ושלוש משפחות בחדר אחד. אולם חמש עשרה שנה עכבו השופטים את מכתב בקשת אלפי ישראל עד אשר לא יכלו עוד הצפינו, אז הגישו השופטים את בקשת היהודים אל הקיסר, וכראות הקיסר את בקשת היהודים הדלה, וכי ליהודים הצדק בבקשה ההיא, צוה למחוק את הסעיף הזה.

מוכסי מת הנרות הוסיפו חוק, שגם בתקופת תמוז יהיה המועד האחרון לתשלום המס ביום הששי בצהרים, ואחרי הצהרים יחשב כבר לתוספת שבת, ואשר לא ישלם לפני הצהרים יכתב בספר שאיחר המועד והוא בר עונשין.

ובכרא יהודי אמיד ורצה לשלם מס בעד שנה תמימה למפרע, מיאנו לקחת ממנו עד אשר נאלץ לתת כחפצם של שוכרי המס, כי תקותם היתה שישכח איזה פעמים בשנה לפרוע בזמנו, ואז יוכלו לקחת ממנו גם קנס. לרוב היה גובה המס מתון מאד במלאכתו, כדי שפורעי המס יאחרו המועד, ויתחייבו בתשלומי קנס.

איש האשכולות

וכן נמצאו אנשים שבאו בהשואה עם חוכרי המס שיוכלו להדליק בערכי שבתות וימים טובים כמה נרות שיחפצו, אולם בעד רשיון כזה פרעו כמה שחפץ המוכס הגזלן.

סוף דבר, לא היה מקום בכל המדינה אשר לא עלתה שועת וזעקת הדלים השמימה על דבר הקנסות והגזירות שנעשו להם, בבית אחד לקחו השוטרים את הכרים והכסות, ובבית השני את שמלתם, את שמלת אשתו וצאצאיו, ואם אחר השבת לא נפרדו נמכרו במכירה פומבית בחצי מחירם. שלמה קאפלער חקר מהממשלה את המכס מכל ערי המדינה, והשכיר מס הגלילות למוכסים, והם השכירו מס כל עיר ועיר למוכסים ורשעים אחרים. כולם הרויחו מעושיק דלים ועניים, ומכסף העונשים שהיסבו הם במעשיהם ובנכליהם על העניים, ונתעשרו מאד.

רבים מהמוכסים ההם מתו ושמן נשאר לחרפה ולדראון עולם. ר"י כהן צדק כותב: עד היום הזה לא בניקל יסודך איש אפרתי עם בן או בת מוכס הנרות. אזכרה כי בנעורי מת מוכס נרות בעיר ... ותמאן החברה קדישא לקבורה זכות תחת גדר בית הקברות, בניו הגבירים כפו לקהילה בתוקף הממשלה לקבור את אביהם בקבורת אבותיו, הקהילה כנסה את כל אנשי העיר, ולבשו בגדי שבת, ושכרו להם פורטים על נבל וכינור, ובעת שהמוכס הובל לקבורה פרטו הפורטים: "באבוד רשעים רינה" בכל רחובות העיר, ולא הלך אחד לנחם את האבלים המתאבלים עליו, והקהל לא נתנו מבניו לומר עליו קדיש בבית הכנסת, ועד שופטי הממשלה בא המשפט הזה.

וזה כשבעים שנה (כותב ר"י כ"צ) שכר את מס הנרות בעירו איש צעיר לימים ממשפחה נכבדה, ושמו אברהם ר..., ויהי כשמוע זאת אביו וחותנו נתנו עליו בקולם, אוי לנו כי מוכס נרות יצא ממשפחתנו, ושניהם נשבעו באלקים להעביר את נחלתם ממנו, ואביו התאבל עליו כעל ממיר דתו וישב לארץ שתי שבועות, נכלם החוכר הצעיר כי הכלימו אביו, ויאבד עצמו לדעת.

ולמען שלא יהין איש להדליק בביתו נר יותר מאשר שילם למוכס יצא חוק מטעם הממשלה, כי על העשירים רבני הגלילות (קרייז ראבינער) אשר במדינות גליציה להתאסף בעיר הבירה לכוב, ויחרימו בבתי בנסיות את העובר על הפקודה, כי ידינא דמלכותא דינא.

בימים ההם לא היה רב אב"ד בלכוב, זולתי שני בתי דינים, אחד בתוך העיר, ואחד מחוץ לעיר. מן העשירים רבנים שנתכנסו לעיר לכוב נבחרו ונצטוו ע"ז שנים מהם, הגאון המפורסם מוהר"ר צבי מייזליש אב"ד זלקווא, שידרוש ויחרימו בבית הכנסת של תוך העיר. והגאון המפורסם מוהר"ר יוסף אשר עהרנבערג אב"ד פרימישלא שידרוש ויחרימו בבית הכנסת הגדול של חוץ לעיר. קאפלער ושופטים רבים באו לבתי הכנסות לשמוע אל הדרשות ואל החרמות, ויצו גם לתקוע בשופר כדי להחריד את השומעים, וגם זה נתקיים בפקודתם.

שארית ישראל לא יעשו עולה למעול מעל בחרם, בכל זאת שלחו המוכסים את מלאכי החבלה שלהם בלילי שבתות לתור ולרגל בבתי היהודים לראות אם אחד מהם לא התיר מעצמו להדליק נר נוסף על מספר הנרות שפרע המס מעליהם. כדי להכעיסם ויאלצו האמידים מהם להיות מבועלי ההשואה שישלמו מה שירצו מהם המוכסים, כדי אשר

איש האשכולות

כלילי שבת קדש אשר יאמרו 'שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי השלום' לא יבואו מלאכי חבלה אל בתיהם" (מהר"י כהן צדק בירחוננו "אור תורה" חוברת ג' עמ' קל"ד. ובדור דעה).

אדמור"י גליציה עשו כל מה שביכלתם לבטל את מס הנרות, ולא עלתה בידם. על מהרצ"ה מזידיטשוב מסופר: ¹ "מנהג ישראל תורה היא, זאת למו מלפנים בישראל, כי בחודש אדר יעשו למו 'קהל פורים' אחד לרב, אשר יגישו כל דבר משפט אליו כל ימי החודש, וישימו להם שופטים, גם שוטרים ומנהיגים.

והנה בזידיטשוב עשו להם 'קהל פורים' את בן אחיו של העטרת צבי כבוד הרב מו"ה קאפיל (שהיה האבד"ק רודיק) זצ"ל, לשר המדינה נותן חוקים ומשפטים וגזור גזרות, והכל על יסוד נאמן נבנה. ויבחר לו יועצים משיבי טעם, מחסידים יראי ה' וחושבי שמו. והמה נהגו בו כבוד מלכות, והלך לו ר' קאפיל לדודו הקדוש רבינו צבי, לבוש במלבושים כאשר התחפש לשר המדינה. וכולם היו שתויי יין. ובבואו לפני דודו העט"צ הקדוש נהג גם הוא בו כבוד מלכות. והכביר לדבר עמו, כי יצא דבר מלכות לבטל גזרות מס הנרות ומס הבשר, אשר היה טרם שנת תר"ח. ויאות לו לדבר הזה. ובקש מאתו לבטל עלילות מישראל, ונשא פניו גם בזה. ויוסיף לבקש מאתו כי יבטל לקחת אנשי חיל מישראל, ולא אבה להסכים לו. ויבקש מאתו לחתום על ביטול המסים ועל העלילות, ויחתום. ואל ביטול אנשי חיל מישראל לא אבה לחתום באין אופן. ודבר אתו קשות ורכות ולא רצה, ערלה היה אוננו משמוע, וטח לבו מהביץ. והנה החסידים הלכו עמו ודברו אתו גם המה קשות ורכות ולא נתן מקום לדבריהם. והלך דודו הק' ממנו בחרי אף, ולא הביט אל פניו כל יום הפורים. ולמחרתו יצא יינו מאתו. ושאלוהו כל החסידים מה היה לך אשר בזית דברי קדוש מוריננו. וישבע לאמר: "חיי ה' כי לא ידע גם בנפשו מה היה לו, ומאומה אינו זוכר מכל הנעשה עמו יום אתמול. וכל אשר ספרו לו מוזר היה לו ולא האמין בנפשו". וככה היה כי נתבטל בשנה ה'תתקצ"ח ומס הבשר. ובלי ספק מה' היתה זאת לבל יתבטל גזרות החיל מישראל, להיותינו עוד בגלות החל הזה". עכ"ל.

מיכאל בראווער בספר צבי לצדיק (עמ' ס"ה, בהערה) השיג על דברים אלו: "בספר עשר קדושות תניינא נכשל בסיפור זה בסתירה מיניה וביה. שכתב שבאותה שנה נתבטלו המסים שזה היה בשנת תר"ח, ושכח שרבינו מהרצ"ה נפטר בשנת תקצ"א. ובכך כמה שנה קודם בוטל המסים". עכ"ל. כאמור נתבטל מס הנרות ביום פטירתו של רבינו. או כמה ימים אחרי זה.

עוד כתב שם (בעמ' ס"ג) "בימים ההם היו 'שונאי-צדיק' מסוכנים, והם המוכסים חוכרי מס הבשר והנרות שהיה נהוג אז בגליציה המס ההוא הוטל ביחוד רק על היהודים, לשלם מס בעד הנרות שמדליקים לכבוד שבת, ובעד נרות של יארצייט ונרות של יום הכפורים, ונרות חנוכה, והזכרת גשמות, ושל חתונה (א). מס זה היה מעיק מאוד על כל משפחה ומשפחה בישראל, כי איזה בית שלא היו בו בימים ההם כמה זוגות של משפחות, אשה ובתה, כלה וחמותה, שכל אחת הדליקה נרות בפ"ע?! ומס זה ניתן בחכירה לחוכרים יהודים, שהם ועוזריהם ומשמשיהם הפכו לאכזר כיענים, ופשטו את

¹עשר קדושות תניינא להגר"י ברגר, מערכה ב' אות מ"ב, במכתב מאת הרה"ח מו"ה ירמיה העלמאן שו"ב מק' לעווא בעמח"ס אור פני צדיקים.

איש האשכולות

העור מעל עיני בני עמם. ועדר היום הזה, השם "ליכטפאכטר" (חוכר מס-הנרות) הוא [שם] נרדף לבוגד ועוכר ישראל, ומי שאומרים לו שהוא מבני בניו של "החוכר" - או של "גובה" מס-הנרות, פניו מתאדמות מבושת. ומן פושעי ישראל כאלה סבל לפעמים גם רבנו [מהרצ"ה].

כה מספר בעל עשר קדושות (תנינא, אות מ"ו) בשם חותנו, שהיה מנכדי רבנו מהרצ"ה, שבימי רבנו היה בעירו חוכר מס-הנרות איש עשיר רע ובליעל שהציק לרבנו מאוד, ובכל ליל שבת ויו"ט, בשעה שישב רבנו בסעודה עם קהל אנשי שלומו והגיד לפניהם דברות קדשו מלהבות אש, כוון אותו נבל את השעה ונכנס לבהמ"ד הוא ושוטרי הממשלה, שלקח עמו לשם סיוע, ובלבל את השלחן ובקש לו תואנות, שמספר הנרות הדולקות הן יותר מכפי המס ששלמו בעדו, וכבה אותן. רצו החסידים פ"א לשלם לו כרשעתו ולהכותו שוק על ירך, אבל רבנו מיחה בהם ואמר "הניחו לשכור זה! שבקיה לרוי"א דממילא נפיל!" ומאז נעשה שכור שלא פסק משכרותו ביום ובלילה, ואהב לשתות דוקא בצבור ולא בינו לבין עצמו. ולהיותו עשיר, שלם בעד כל חבריו לשתיה כיד המלך, וכה נתדלדל מעט מעט, ועדיין גבה לבו ואמר: "ידעתי כי כל זאת באתי מקללתו של הצדיק, אבל סוף סוף לא יעשה ממני עני, כי מן מאבנים הטובות שיש לי בשרוכי נעלי, יש לאל ידי להתפרנס מהם שבעים שנה", אבל חשבונו לא עלה יפה, גם שרוכי נעליו לא הועילו לו, ונעשה עני ואביון עד דכא, ועקר דירתו ללבוש ושם חזר על הפתחים. ומסיים בעל עש"ק, שחותנו הרה"צ זצ"ל היה פ"א בלבוש בלוי"ת אם-זקנתו הצדיקת מ' שרה, אשת הגה"ק מרוזדול זצ"ל, כתו של רבנו מהרצ"ה, ובא אליהם החוכר הנ"ל לבוש בגדים קרועים כאחד הקבצנים ובקש מהם נדבה. נתנה לו כתו של רבנו נדבה הגונה, ובקשה ממנו שיספר לנכדה הרב הנ"ל גופא דעובדא איך נענש ממהרצ"ה. וספר לו. ע"כ.

וכ' שם בהערה: "כפי חוקי מלכות אוסטריה שניתנו במשך השנים 1797 עד 1816 (תקנ"ז-תקע"ו) חייב היה כל איש יהודי בגליציה ובוקבינה לשלם (לפי החוק האחרון) מכל נר שבת חמשה צל (קרייצר). ושל שעוה חמשה עשר צל. מכל נר של יארצייט של חלב שלשה צל, ושל שעוה ששה צל. מכל נר חנוכה של שעוה שני צל, ושל חלב או של שמן צל אחד. מכל נר של יום הכפורים שניתן לבית הכנסת שנים עשר צל, ומכל נר לבית הכנסת שניתן במועדים (הזכרת נשמות) צל אחד. ולאחרונה מכל נר או לפיד שהודלק בחג של חתונה בשעת החופה או בשבע ברכות גולדן אחד (ראה מזה בספרו של שטייגר: "על חוקי היהודים לבוב 1833 ח"ב צד 97)". עכ"ל. כאמור לאחר פטירת רבינו בטל מס הנרות. אבל לא מס הבשר, שנתבטל אח"כ.